

Przegląd tematów badawczych

Ulla Fix

Stan badań i tendencje rozwojowe lingwistyki tekstu (I)¹

I Wprowadzenie

Lingwistyka tekstu jest bardzo dynamiczną dyscypliną naukową. Ciągłe rozwija swoje podstawy teoretyczne i zagadnienia praktyczne, staje się coraz bardziej zróżnicowana, zarazem poszerza swój zakres badań. Inspiracją dla niej są zarówno inne subdyscypliny lingwistyczne jak i nauki pokrewne. Sama również staje się dla nich natchnieniem. Reaguje na potrzeby nowych mediów, procesów edukacyjnych i rzeczywistości zawodowej. Krótko mówiąc: postrzegana jest jako dyscyplina sprawnie funkcjonująca i zdolna do rozwoju zarówno pod względem teoretycznym jak i praktycznym. Liczne publikacje wprowadzające do lingwistyki tekstu,² jak i jej obecność w wykazach przedmiotów uniwersyteckich dowodzą, że zakorzeniła się ona w dydaktyce wyższych uczelni i zajmuje tam ważne miejsce. Nie dziwi to, jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że w ukierunkowanym na późniejszą praktykę zawodową kształceniu lingwistycznym studentów studiów licencjackich lub magisterskich kwestie związane z wytwarzaniem i oceną tekstu zajmują kluczową pozycję.

Jakie są zatem centralne zagadnienia lingwistyki tekstu i jakie tendencje jej dalszego rozwoju zarysowują się obecnie?

Aby uzyskać orientację odnośnie do bogatego, ale też z powodu różnorodności nieprzejrzanego pola badań lingwistyki tekstu (por. Adamzik 2004: VII) i perspektyw przedmiotu, należy wyznaczyć pewne merytoryczne priorytety doboru, zwłaszcza, jeśli problem ma być przedstawiony w artykule o ograniczonych rozmiarach - nawet jeśli jest to artykuł dwuczęściowy. Ograniczając się tylko do tych priorytetów, należy zrezygnować ze zgłębiania tematu w sensie dyskusji i problematyzacji, w miejscach, gdzie mogłoby się to okazać interesujące. Na skutek tego poszczególne zagadnienia muszą zostać potraktowane hasłowo – raczej konstatająco niż argumentująco, raczej zwięźle, aniżeli wchodząc w szczegóły oraz marginalnie traktując pojawiające się problemy. Ze względu na bogactwo literatury przedmiotu trudno nawet o kompletność zarysu owej literatury. Dlatego artykuł ten odwołuje się do wybranych pozycji z literatury przedmiotu i przyjmuje je za podstawę, by przy omawianiu różnych aspektów odwołać się każdorazowo do kilku znaczących publikacji, presuponując jednocześnie, że należałoby uwzględnić jeszcze wiele innych tytułów.

1 Część II opublikowano w DaF 2/2009.

2 Por. spis literatury: Literatura przedmiotu i literatura wprowadzająca.

Artykuł ten składa się z dwóch części. Niniejsza traktuje o tekstualności i rodzajach tekstu poruszając zarówno kwestie aktualnego stanu wiedzy, jak i nowych pytań zarysowujących się obecnie w tej dziedzinie. Ponadto nieustannie obecny tu jest aspekt języka niemieckiego jako języka obcego. Fakt ten okaże się szczególnie ważny wtedy, gdy chodzić będzie o kulturowy charakter rodzaju tekstu jako takiego, jak i wtedy, gdy mowa będzie o specyficznych cechach kulturowych, charakterystycznych dla wielu rodzajów tekstu. Druga część artykułu, opublikowana w kolejnym numerze, koncentruje się na procesach tekstowych tj. na związanych z tekstem procesach wytwarzania/pisania, odbioru, rozumienia, analizowania i interpretacji tekstów.

Ponadto w drugiej części omówione zostanie rozczłonkowanie dyscypliny i płynące z tego faktu merytoryczne implikacje i interdyscyplinarne zależności, a więc szczególna uwaga należy się będzie np. dydaktyce tekstu, rodzajom tekstu w dydaktyce języka niemieckiego jako języka obcego, lingwistyce tekstu specjalistycznego, historycznej lingwistyce tekstu, literackiej lingwistyce tekstu³. W dalszej kolejności uwzględnione zostaną teorie wychodzące poza lingwistykę tekstu, których przedmiotem badań pozostaje jednak zjawisko tekstu i wyniki badań lingwistyki tekstu, względnie są one ich teoretycznym podłożem, jak np. lingwistyka dyskursu, mediów czy lingwistyka obrazu. W centrum niniejszych rozważań pozostaje jednak aspekt zastosowania wyników badań lingwistyki tekstu.

Należy wyraźnie zaznaczyć, iż artykuł ten w obydwu częściach zajmuje się tylko tekstami pisanyymi w myśl zróżnicowania występującego w reprezentatywnym dla literatury przedmiotu tomie serii HSK "Text- und Gesprächslinguistik" [Lingwistyka tekstu i rozmowy] (Brinker/Antos/Heinemann/Sager 2000; por. XVII: Vorwort [przedmowa], gdzie rozróżnia się między lingwistyką tekstu pisanego - formy pisemne, dystans czasowy i przestrzenny - a lingwistyką tekstu mówionego [niem. Gesprächslinguistik] - formy ustne, jednoczesność interakcyjna. Nie ulega wątpliwości, że można było postąpić inaczej i skupić się na bez wątpienia istniejących fundamentalnych cechach wspólnych dla tekstów pisanych i rozmów. Ze względu na rozmiar artykułu nie byłoby jednak możliwe odpowiednie opisanie specyfiki ani jednych ani drugich.

2 Przedmioty badań lingwistyki tekstu

Lingwistyka tekstu powstawała w latach sześćdziesiątych XX wieku w kontekście zmiany paradygmatu zwanego "przełomem pragmatycznym." Za punkt wyjścia służyło spostrzeżenie, że komunikacja odbywa się za pomocą tekstów (nie zdań czy też tylko pojedynczych elementów

³ Rozważania na temat lingwistyki tekstu znajdują się już w pierwszej części artykułu. Podobnie odniesienia do tekstologii kontrastywnej w kontekście kulturowości rodzajów tekstu.

językowych). Przedmiotem badań stały się zagadnienia użycia języka w połączonych strukturalnie, tematycznie, sytuacyjnie, intencjonalnie, funkcjonalnie ciągach zdań, a więc teksty. Oczywiście to nowe podejście badawcze nie wkraczało na „dziewiczy teren”. Już wcześniej zajmowano się tekstami w sposób naukowy i istniały na ten temat publikacje, zwłaszcza o rodzajach tekstu. Nauki takie jak literaturoznawstwo, teologia, prawoznawstwo i inne (zob. van Dijk 1980; Kalverkämper 1981; Fix 2008a: 13 n.) już od dawna zajmowały się tekstami jako przedmiotem badań (np. gatunki literackie) tudzież instrumentem badań (np. teksty źródłowe). I tak jak kiedyś, tak i obecnie można zakładać, że użytkownicy języka posiadają praktyczną wiedzę ogólną na temat zjawiska, jakim jest tekst. Jednakże dopiero wraz z przełomem pragmatycznym stało się jasne, że tekst może być istotnym przedmiotem badań lingwistycznych. Upraszczając można powiedzieć, że lingwistyka tekstu w centrum swoich badań stawiała początkowo dwa zasadnicze zagadnienia: potrzebę określenia tekstualności (Co sprawia, że tekst staje się tekstem?) i typologię rodzajów tekstu (Jakie możemy wyróżnić rodzaje tekstu i jakie są ich cechy charakterystyczne?) Te dwa nurty badawcze obecne są nadal z nowymi, aktualnymi i szerszymi zagadnieniami badawczymi. Ponadto zostały one uzupełnione o decydujące obszary, przede wszystkim o badania procesów związanych ze zjawiskiem tekstu - działania za pomocą tekstów, tj. wytwarzaniem tekstu z procesem pisania włącznie, recepcją tekstu jako rozumieniem tekstu, analizą i interpretacją tekstu (por. wyżej). Do tego dochodzi dyskusja na temat „usieciowienia” tekstów, a także wychodzenia poza granice zarówno pomiędzy samymi tekstami (intertekstualność typu tekst-tekst) jak i między tekstami a rodzajami tekstu (intertekstualność typu tekst - rodzaj tekstu), a ponadto pomiędzy mediami (intermedialność) i różnymi naukami, które rozważają istotę tekstu tudzież zajmują się konkretnymi tekstami (interdyscyplinarność).

3 Tekstualność

Obiektem badań lingwistyki tekstu stało się na początku zjawisko tekstu. W centrum uwagi stawiano pytania o to, za sprawą jakich środków i procesów pewna sekwencja zdań nabiera charakteru tekstu i pytania o cechy tekstowości. Poszukiwanie odpowiedzi na ostatnie pytanie doprowadziło do zupełnie odmiennych definicji tekstu w zależności od leżących u ich podstaw teorii. Klemm (2002) opracował ich przegląd. Tom pt.: „Brauchen wir einen neuen Textbegriff” [“Czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu?”] (Fix/Adamzik/Antos/Klemm 2002)⁴ ukazuje, że na tle współczesnego rozwoju nauki i praktyki, w obliczu medializacji i interkulturowych powiązań komunikacji, pytanie o to, co rozumie się pod pojęciem tekstu, było wirulentne. Czy np.

⁴ Wiele artykułów z wspomnianego tomu można znaleźć w polskim tłumaczeniu w Bilut, Z./Czachur, W. /Smykała, M. (red.) (2009): Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy – przyp. tłumacza.

elektroniczne media umożliwiają artefakty, których nie obejmują współczesne definicje tekstu - hasło hipertekst? Czy formy wypowiedzi w internecie jak czat, mail i inne należy postrzegać jako teksty? Spory o definicje tekstu, tudzież o jedną jedyną prawidłową definicję tego pojęcia wydają się należeć do przeszłości. Podobnie jak w przypadku innych kategorii, warto wspomnieć tu choćby dyskusje wokół pojęcia „zdanie”, przyjęto do wiadomości, – i żyje się z tym dziś całkiem dobrze - że różne perspektywy i zainteresowania badawcze prowadzą do różnych określeń tekstu, których celem nie jest wzajemne wykluczenie, ale istnienie obok siebie w taki sposób, że każde z nich może okazać się pożyteczne, w zależności od zainteresowań badawczych. Okazuje się przy tym, że szczególnie przydatne dla badań tekstów jako zjawisk działania językowego jest rozumienie tekstu jako prototypu w ujęciu np. Adamzik i Sandig. W swoich rozważaniach Adamzik (por. 2004) i Sandig (por. 2006: 309 nn.) przeciwstawiają kryteriom tekstualności de Beaugrande i Dresslera (1981), tradycyjnie już znajdującym się w centrum uwagi, często postrzeganym jako jedyne, (kohezja, koherencja, intencjonalność, akceptowalność, sytuacyjność, informacyjność, intertekstualność) ich własne ujęcia cech tekstu jako elementów prototypowego rozumienia tekstu. Prototypowe - a więc to, co sprawia, że jakiś tekst staje się dobrym tekstem, czyli typowym przedstawicielem swojej kategorii (por. Adamzik 2004: 47) - znajduje się w centrum, mniej znaczące cechy są marginalizowane. Odniesienie do prototypu jest atutem, który niekoniecznie musi obalać kryteria de Beaugrande'a/ Dressler'a, lecz może posłużyć do bardziej zróżnicowanego użycia wymiarów opisu tekstu i stać się inspiracją dla nowych rozważań. Jeśli dokonuje się krytycznej inspekcji przydatności z jednej strony krytykowanych (por. np. Feilke 2000: 76), z drugiej zaś popartych dobrymi argumentami (por. np. Warnke 2002: 127; Warnke/Gerhard 2006) kryteriów tekstualności, bliskie może okazać się stanowisko Adamzik (2004: 53), która odrzuca absolutność kryteriów, akceptuje je jednak jako "wymiary opisu istotnych cech (prototypowych) tekstów", które – jak można dalej wywnioskować- tolerują także pewne uzupełnienia. Przy takim założeniu można bez namysłu rozważać inne wymiary. W dyskusji obecne są dziś: jakość postaci tekstu/ styl tekstu (por. Fix 1996; Sandig 2006), kulturowość (por. Stöckl 2004; Fix / Habschied/ Klein 2001), medialność (por. Adamzik 2008; Fix 2008b), materialność (por. Sandig 2006; Fix 2008b) i lokalność (por. Sandig 2006; Fix 2008b). Jeśli chcielibyśmy wyobrazić sobie naszą wiedzę, którą mamy o tekście, to należałoby wyobrazić sobie układ koncentryczny. W jego centrum znajduje się lingwistyczna wiedza o tekstach, do której odnoszą się kryteria tekstualności. Wokół centrum wiedzy wewnątrzjęzykowej – stanowiącej rezultat transfrastycznego ujęcia tekstu, gramatyki tekstu (zob. Weinrich 2005; Gansel/ Jürgens 2002) - układają się, koncentrycznie uporządkowane, dalsze zasoby wiedzy: wiedza o semantycznych związkach tekstowych i możliwych strukturach tematycznych (np. opisowych, wyjaśniających, argumentacyjnych, narracyjnych; zob. Brinker 2005), które konstytuują daną jednostkę tekstową i umożliwiają

właściwie posługiwanie się tekstami. W kolejnym kręgu znajduje się wiedza na temat osadzenia komunikacyjnego tekstów, ich sytuacji i funkcji, wiedza na temat tekstów jako jednostek kognitywnych i w końcu na temat możliwości związków intertekstualnych. Tak więc obok wiedzy wewnątrzjęzykowej coraz bardziej uwzględnia się również to, co pozajęzykowe. Teraz pojawiają się nowe zasoby zgromadzone wokół już omówionych „kręgów wiedzy”. Najpierw chodzi o formę, a więc powierzchnię tekstu, która za każdym razem, z każdym tekstem musi zostać wydobyta na nowo i o pytanie, jak w rzeczywistości przebiega proces wdrażania jakiegoś typu tekstu w formę realnego tekstu. Tradycyjna lingwistyka tekstu ze zrozumiałych względów nie zajmowała się tym zagadnieniem. Znalezienie regularności, które kryją się za produkcją zawsze indywidualnej formy realnych tekstów wydaje się być problemem nie do rozwiązania. Nie dotyczy to jednak sytuacji, gdy myśli się np. w kategoriach stylistyki pragmatycznej. Wszystkie zjawiska na powierzchni tekstu według pragmatycznej definicji stylu (por. Sandig 2006) są elementami stylu, semiotycznym wyrażeniem sytuacyjnych, intencjonalnych, komunikacyjnych, kulturowych⁵ uwarunkowań tekstu. Jaką przybiorą one postać na powierzchni tekstu, zależy od zasad stylistycznych, które – o ile nie ma żadnych odstępstw i niespójności stylu - obowiązują cały tekst i obok gramatycznych, semantycznych, kognitywnych i innych związków, które konstytuują tekst, nadają tekstowi formalną spójność tzn. sprawiają, że postrzegany jest jako całość tekstowa. Prowadzi to do konkluzji, które w lingwistyce tekstu przez długi czas nie odgrywały wprawdzie ważnej roli, które jednak w rzeczywistym kontakcie z tekstami mają duże znaczenie. Chodzi przede wszystkim o dwie następujące myśli. Stylistyczna jedność danego tekstu jest częścią uwarunkowań tekstowych (por. przypis 5), ponieważ - i to jest pierwsza część uzasadnienia - może się ona ujawnić dopiero w tekście i ponieważ bez stylu – i to jest druga, ważniejsza część uzasadnienia - nie istniałby żaden jednoznacznie rozpoznawalny egzemplarz tekstu danego rodzaju tekstu. W tym kontekście znowu staje się aktualne pochodzące z gestaltyzmu pojęcie „postać” [niem. Gestalt], które Sandig (2006) odnosi przede wszystkim do recepcji a Püschel (1987) i Fix (1996) przede wszystkim do wytwarzania i funkcjonowania tekstów. „Styl tworzą wspólnie występujące cechy (...), które razem dadzą się zinterpretować jako części jednej postaci”(Sandig 2006: 71) Zgodność postaci, czyli formy, a więc jednolitość stylu uważa się za warunek charakteru tekstu. Zajmując się lingwistyką tekstu i posiadając wiedzę na temat konstytutywnego dla tekstu znaczenia stylu i konstytutywnej roli tekstu dla stylu nie można dłużej ignorować stylistyki. Konsekwencją takiego stanu rzeczy jest powstanie nowej subdyscypliny stylistyki tekstu (zob. Sandig 2006).

To zróżnicowanie wewnątrz lingwistyki tekstu jest zgodne z dyskusją o „językowe w języku” - sporu, który toczy się o „rehabilitację językowej 'powierzchni'” (Antos 1989: 13), tzn. o

5 Por. Heinemann/ Viehweger (1991: 255 nn.) W stylistyce funkcjonalnej i pragmatycznej odwołania do tekstu zawsze były obecne.

ponowne odkrycie roli sposobu formułowania wypowiedzi językowych, a co za tym idzie, o rolę przez dłuższy czas nie branych przez językoznawstwo pod uwagę dyscyplin retoryki i stylistyki⁶ i stanowi ponaglenie do ponownego odkrycia roli performancji. Uwzględnienie „empirycznie dostępnego świata językowego” konkretnych praktyk komunikacyjnych „w ustnej i pisemnej formie medialnej” (Linke/Ortner/Portmann-Tselikas 2003: XI), realizowanych w konkretnych tekstach, to postulowany przedmiot przyszłego językoznawstwa.⁷ W tym kontekście podejmuje się próbę powołania do życia hermeneutyki lingwistycznej, nauki o rozumieniu języka, która - jakżeby inaczej - musiałaby wychodzić od znaków językowych, czyli powierzchni tekstu (por. część II).

Wszystkie te dążenia mieszczą się jeszcze - mimo, że sam tok myślenia jest nowy, w ramach podejścia językowo-komunikacyjnego.

Konieczne jest również rozszerzenie badań nad cechami tekstu o perspektywę kulturoznawczą. To wykracza już jednak poza wymiar językowo-komunikacyjny. Nawet jeśli zajęlibyśmy się tylko pozornie czysto wewnątrztekstowymi zjawiskami jak koherencja i kohezja, nie można byłoby się obejść bez kulturowości. Badanie użycia środków morfologiczno-syntaktycznych może na przykład ujawnić pewne preferencje dla określonych (nacechowanych kulturowo) rodzajów tekstu (np. formy strony biernej w niemieckich tekstach urzędowych). Tworzenie koherencji, czy to produktywnie czy też receptywnie, jest zawsze związane z wiedzą o świecie, tj. wiedzą kulturową. Jeszcze bardziej oczywiste staje się odniesienie pozajęzykowe, jeśli myśli się o sytuacyjności i intencjonalności tekstów, utrwalonych w wiedzy o rodzajach tekstów. Rodzaje tekstu to nie tylko grupy tekstów z elementami zgodnymi treściowo, funkcjonalnie i formalnie. Są one także kulturowymi artefaktami, utworzonymi i nacechowanymi przez pewną kulturę. Sam fakt, że istnieją rodzaje tekstu, a więc fakt, że społeczeństwa dysponują rodzajami tekstu jako środkami swojego działania w pewnych kulturowo nacechowanych sytuacjach (rozprawa sądowa: akt oskarżenia; nabożeństwo: kazanie; gospodarka: list handlowy) jest zjawiskiem kulturowym. Z tego powodu generalnie przypisujemy rodzajom tekstu cechę kulturowości. Kolejnym zjawiskiem kulturowym jest fakt, iż kultury mogą dla tych samych potrzeb wytworzyć różne rodzaje tekstu - nekrolog w gazecie i zawiadomienie o śmierci jakiegoś człowieka wywieszane na bramie kościelnej - i że pozornie takie same rodzaje tekstu w zależności od kultury, w której funkcjonują, mogą być różnie realizowane. Pomyślmy np. o rodzaju tekstu jakim jest recenzja, która w zależności od kultury, jest rodzajem tekstu czysto referującym albo krytykującym, tak samo w zależności od kultury może być utrzymana w tonie rzeczowym bądź nacechowana emocjonalnie. Mówimy tu o międzykulturowości.

⁶ Widoczne są jednak zmiany w pozycji retoryki i stylistyki. Opublikowany przez Fix/ Gardt/ Knapę w roku 2008 podręcznik „Rhetorik und Stilistik” [„Retoryka i stylistyka”] jako pierwsza część dwutomowej publikacji odnotowuje coraz większe zainteresowanie, z którym z upływem czasu ponownie spotykają się te dziedziny.

⁷ Por. krytycznie Helbig (2007)

Omówione dotąd wymiary opisu tekstów odnosiły się do tego wszystkiego, co dotyczy użycia znaków językowych na tle uwarunkowań strukturalnych, intencji, funkcji, sytuacji itd. w egzemplarzach tekstów i w rodzajach tekstów i kulturowości realizowanej językowo tych ostatnich. Wszystko to odczytujemy z powierzchni tekstu i wyprowadzamy z jego struktury głębokiej. Czynniki, które za sprawą znaków językowych stają się zmysłowo postrzegalne i które przez postać owej postrzegalności również coś przekazują, w dotychczasowych rozważaniach prawie nie zostały uwzględnione. Chodzi o takie wymiary jak: kodowość, medialność, materialność i lokalność.

Kodowość: coraz częściej dyskutuje się nad ukierunkowaniem spojrzenia na tekst nie tylko pod kątem jego znaków językowych, ale i kodów pozajęzykowych, czego skutkiem byłoby nowe pojęcie tekstu, które dotyczyłoby nie tylko wyłącznie jednolitego kodowo, lecz również siłą rzeczy multikodowego artefaktu. Podstawą tej argumentacji jest fakt, że teksty nie istnieją nigdy tylko w wymiarze czysto językowym, ale towarzyszą im zawsze inne znaki, w tekście mówionym są to np. gestykulacja i mimika, w tekście pisanym np. tabele, obrazy, typografia, rodzaj papieru, kolory, rozmieszczenie znaków na papierze. Ponieważ ten kompleks, złożony z różnego rodzaju znaków, tworzących dany egzemplarz tekstu, łącznie determinuje sens, gdyż wszystkie znaki na powierzchni tekstu i w jego otoczeniu we wzajemnym współdziałaniu dają coś do zrozumienia i przeznaczone są do postrzegania, nie można – według zwolenników szerokiego pojęcia tekstu – być obojętnym na tę kompleksowość. Ważne jest, by uwzględnić różne możliwości oddziaływania użytych kodów: z jednej strony są znaki językowe (cyfrowe) – arbitralne, o charakterze uogólniającym (abstrakcyjne), zaś z drugiej strony obrazy, kolory, proporcje - nieabstrakcyjne znaki analogowe oddziałujące przez bezpośrednią obserwację⁸. I tak w powyższym kontekście uzasadnione byłyby rozważania na przykład nad tym, w jakiej relacji wobec siebie znajdują się obrazy i teksty językowe w podręczniku języka niemieckiego jako języka obcego? Jak dużo informacji przekazanych za pomocą znaków analogowych i jak dużo informacji przekazanych za pomocą znaków cyfrowych potrzebuje uczący się na określonym poziomie kształcenia?

Medialność: w postrzeganiu tekstu istotne znaczenie mają również techniczne środki przekazu i gromadzenia informacji. Nie bez wpływu na tekst pozostaje, czy jest on zapisany cyfrowo i czytany w specyficznym układzie na ekranie monitora, czy też został zapisany piórem na papierze tworząc „szczególną papierową” płaszczyznę odczytu. W odniesieniu do pojęcia tekstu oprócz wymiaru multikodowości należy dodatkowo uwzględnić zjawisko multimedialności. Teksty, które możemy względnie bezproblemowo przyporządkować jednemu rodzajowi tekstu jak list, wpis do książki pamiątkowej, recenzja, hasło w leksykonie lub rozmowa codzienna spotykamy również w wersji elektronicznej i podobnie nazwane np. e-mail, elektroniczna książka pamiątkowa, recenzja,

⁸ Dyskusja o tym, czy w szerokie pojęcie tekstu, uwzględniające elementy wizualne - a zatem również i obrazy - jest uzasadnione, jeszcze ciągle się nie zakończyła. Por.: np. Holly/Hoppe/Schmitz (2004: 11).

tekst z wikipedii, chat. Jednak rodzi się pytanie o to, czy przy przeniesieniu tekstu z medium językowego do innego możemy mówić o tym samym rodzaju tekstu bądź gatunku, którego specyfika pod wpływem tegoż medium nieco się zmieniło, ale nie zaburzyło to jego istoty, lub też czy mamy do czynienia z nowymi rodzajami tekstów/ nowymi gatunkami o innych warunkach i możliwościach oddziaływania. Kolejne interesujące pytanie w kontekście interkulturalnej pracy z tekstami, to pytanie o to, czy komunikacja internetowa prowadzi do ujednoczenia elektronicznych rodzajów tekstów, tak że zanikają między nimi różnice kulturowe, o ile w ogóle istniały. Pytanie o medialną zależność rodzajów tekstów nie dotyczy naturalnie tylko rodzajów tekstów z życia codziennego, jak te wymienione powyżej. Dotyczy ono również tekstów literackich np. ekranizacji literatury. Czy ekranizacja bajki, by pozostać przy najprostszym przykładzie gatunku, jest zmianą gatunku, zmianą medium, zmianą kodu czy wszystkim tym razem? A co się dzieje w procesie tłumaczenia tekstu na inny język? W odpowiedzi na powyższe zagadnienia zyskuje na aktualności zepchnięte na dalszy plan, a odnoszące się początkowo jedynie do tekstu językowego, pojęcie intertekstualności (Fix 2000). Nie chodzi tutaj jednak o znane problemy klasyfikacyjne (intertekstualność tekst - świat tekstu, intertekstualność tekst - rodzaje tekstu i intertekstualność tekst - tekst) i kwestię ich analitycznej dostępności (intertekstualność - zjawisko tekstu czy recepcji?) lecz o nowe problemy badawcze. Oto pojawiły się i są na porządku dziennym nowe formy związków tekst - tekst, które wynikają z elektronicznych możliwości. Obok dyskusji na temat wyżej opisanej problematyki przyporządkowania rodzaju tekstu, polemizuje się o problemie na przykładzie hipertekstu: tekst holistyczny, który może być zespołem cyfrowo zmagazynowanego tekstu językowego z materiałem dźwiękowym, z obrazami, filmami, grafiką itp., a więc tekstami o wielu kodach funkcjonującymi nie obok siebie, lecz ze sobą. Jak opisać to zjawisko?

Pod pojęciem materialność rozumie się formalną wizualizację i upostaciowienie znaku językowego osiągnięte np. poprzez typografię oraz stworzenie płaszczyzny odczytu. Układy typograficzne („typograficzne dyspozytywy”: Stöckl 2004: 5) mogą być charakterystyczne dla danych rodzajów tekstów. Poniekąd wiadomo, czego można oczekiwać od typografii i rozmieszczenia tekstu na papierze np. w przypadku wiersza czy ulotki informacyjnej o leku. Spełnienie tego oczekiwania kieruje recepcją już przed właściwym rozpoczęciem lektury. Dlatego również ten aspekt zjawiska tekstu uwzględnia się w badaniach tekstu (Stöckl 2004; Sandig 2006; Adamzik 2008; Fix 2008b).

Pod pojęciem lokalność rozumie się zinstytucjonalizowane, kulturowo zakorzenione miejsce, w którym dochodzi do prezentacji informacji. Do chwili obecnej lingwistyka tekstu poświęciła mało uwagi faktowi, że teksty jako pojedynczy egzemplarz jak i egzemplarz rodzaju

tekstu mogą zostać określone poprzez miejsce ich publikacji⁹. Nie da się zaprzeczyć, że niektóre rodzaje tekstu, jak np. tekst na obwolucie książki, graffiti, ulotka informacyjna o lekach i znak drogowy - o ile uznamy ten ostatni za de Beaugrandem / Dresslerem (1981) za tekst -, w swoim znaczeniu i funkcji są „związane miejscem” oraz, że teksty poprzez miejsce publikacji sterują recepcją. Sentencja na kamieniu pamiątkowym będzie prawdopodobnie inaczej odczytana niż ta sama sentencja w książce. Miejsce jest zatem uformowanym, kulturowo ugruntowanym, „zinstytucjonalizowanym” materiałem: papier w postaci książki, gazety lub ulotki, kamień jako mur przy konkretnym budynku (fabryka, bank, więzienie) lub jako pomnik w ważnym historycznie miejscu. Chodzi o miejsca, którym wspólnota kulturowa przyznała określone znaczenia. Tekst umieszczony na takich znaczeniowo nacechowanych płaszczyznach może współgrać ze znaczeniem tych płaszczyzn lub z nim kontrastować: wiersz w tomie poezji, cytaty z wierszy na murach więziennych. Lokalizacja ujęta pragmatycznie może być warunkiem przyporządkowania do rodzaju tekstu (uzus): graffiti, tekst na obwolucie. Lokalizacja może ponadto wynikać z sytuacji (okazjonalność) i spełniać nową funkcję: cytaty z Kafki w roku 1968 w praskim tunelu, użyte jako hasła polityczne.

4. Rodzaje tekstów

W łonie lingwistyki tekstu zainteresowanie typowością tekstów zrodziło się nieco później, trwa za to do dzisiaj i podejmuje coraz bardziej zróżnicowane zagadnienia badawcze. Chodzi o typowe formy zjawiska tekst, które dana wspólnota językowa i kulturowa wypracowała we wspólnym działaniu, a więc o badanie rodzajów tekstu, których postać przybierają konkretne realizacje tekstu. Pytanie czym właściwie jest tekst należy uzupełnić drugim zasadniczym zapytaniem o strukturyzację pola tekst. Teksty nie istnieją wszak jako całościowe zjawisko tekst - jest to tylko konstrukt myślowy - lecz jako zbiór realnych egzemplarzy tekstów, które pod względem istotnych cech są takie same, tj. pod względem cech, które sprawiają, że są tekstami, jednak pod względem innych cech różnią się od siebie i dlatego możliwe jest rozróżnienie grup tekstów. Z tego wynika, że konkretne teksty należy badać pod kątem formy, w jakiej występują i jako realizację jakiegoś rodzaju tekstu. Tym sposobem klasyfikacja tekstów stała się przedmiotem badań lingwistyki tekstu, zaś kluczowe pytanie brzmiało, jak rozsądnie ustrukturyzować i sklasyfikować zbiór tekstów tudzież ich wzorców. Próby klasyfikacji zorientowane teoretycznie polegały na ścisłej typizacji metodą „top-down” (Große 1974; Isenberg 1984). Później zmienił się sposób badań, punktem wyjścia w ramach procedury „bottom-up” była codzienna wiedza użytkowników języka o podziale tekstów na różne rodzajów rozumianych jako „rutynowe formuły na płaszczyźnie tekstu” (Adamzik

⁹ Inaczej Sandig (2006).

1995:28). Według tej kategoryzacji wiedza o rodzajach tekstu jest rozumiana jako element kompetencji językowej i komunikacyjnej, nabywany w działaniu społecznym. Z upływem czasu Adamzik (2004) i Sandig (2006) zaczynają określają teksty i rodzaje tekstów według stopnia ich prototypowości (por. wyżej). Według Adamzik (2004: 47) nie chodzi w pierwszej kolejności o to, czy jakiś obiekt należy do pewnej klasy, czy też nie, lecz o to czy jest on „dobrym przykładem, typowym przedstawicielem tej kategorii”. Sandig rozróżnia prototypy tekstów - np. zdominowane tematycznie teksty literackie oraz zdominowane tematycznie, ale i również funkcjonalnie teksty rzeczowe – i opisuje je jako realizacje wzorców według stopnia prototypowości każdorazowej realizacji (Sandig 2006: 513 n.). Wyobrażenie o prototypowym charakterze rodzajów tekstów pozbawia lingwistykę tekstu - i tak nierozwiązywalnego - zadania wyznaczenia wyraźnych granic tam, gdzie z natury rzeczy – jako część „wytworzonej przez określoną wspólnotę komunikacyjną [z konieczności nieprecyzyjnej - U.F.] wiedzy językowej”- zupełnie nie dadzą się wyznaczyć.

Kolejną przesłanką do zajmowania się typologią rodzajów tekstów (Fix 2008c) jest wyobrażenie, że określone powierzchnie tekstu są typowe dla określonych kontekstów zastosowania i stosowanych zwyczajowo w tych kontekstach rodzajów tekstów. To wyobrażenie wymaga jednak uzupełnienia. Okazuje się bowiem, że jeśli chcemy klasyfikować rodzaje tekstów mając przy tym na uwadze powierzchnię tekstu, należy koniecznie uwzględnić różne rodzaje i stopnie stałości tych powierzchni. Odnosząc się do wyżej wymienionej stałości formy, powierzchni tekstu, dadzą się wyróżnić trzy grupy. Ze względu na sposób użycia teksty można podzielić w następujący sposób:

1. Teksty cytowane: teksty ze stałą formą powierzchni tekstowej:

W retoryce teksty te nazywamy „mową odtwórczą” [niem. Wiedergebrauchsrede]. Chodzi o teksty stosowane z reguły niezmiennie, czyli jak cytaty (np. piosenki, modlitwy).

2. Teksty reprodukowalne: teksty ze stałym wyrażeniem językowym [niem. Sprachgestus].

Wytwórca tekstu kieruje się typowym dla tekstu „tonem”, którego kształt nadaje mu on sam za pomocą dostępnych środków i zgodnie ze swoim wyczuciem odpowiedniego użycia tych tekstów (np. opowiadanie dowcipów, plotek, baśni ludowych).¹⁰

3. Teksty oparte na wzorcach: teksty, które są rezultatem zastosowania określonych wzorców (rozumianych w sensie kognitywno-psychologicznym).

Wzorce oferują prototypowe wytyczne treściowe, funkcjonalne, jak również formalne. Ich zastosowanie skutkuje formami, na podstawie których odbiorca identyfikuje leżący u ich podstaw wzorec tekstu. I tak w języku niemieckim już sam zwrot *Hiemit teile ich Ihnen mit [niniejszym informuję, że]* wskazuje na tekst instytucjonalny. Wypełnienie względnie dużych wolnych przestrzeni wewnątrz wzorca jest dowolne i zależy od kompetencji komunikacyjnej wytwórcy

¹⁰ W tym miejscu w celu całościowego przedstawienia zjawiska konieczne jest odwołanie się do tekstów mówionych.

tekstu. Większość tekstów, z którymi mamy do czynienia, to dokładnie takie teksty oparte na wzorcach. Teksty te określa się w retoryce „mową użytkową” [niem. *Verbrauchsrede*]. Dla użycia tych tekstów jak i dla ich ponownej lektury stałość formy nie odgrywa znaczącej roli. Inaczej niż w przypadku tekstów cytowanych zupełnie możliwe byłoby ich odmienne sformułowanie, o ile tylko uwidoczniłoby ono to, co właściwe. Wspólnota językowa wytworzyła bowiem pewien wzorec, który należy każdorazowo w przypadku jego zastosowania na nowo wypełnić. Tutaj otwiera się przed nami nowe pole badań lingwistyki tekstu osadzone wokół zasadniczego pytania o związek stabilności powierzchni tekstu i użycia tekstu oraz rozpatruje typy tekstów w odniesieniu do ich zasadniczych funkcji, takich jak obrządek religijny, przeżycie estetyczne (= mowa odtwórcza), lub praktyczne rozwiązanie problemu, działanie wytwarzające wiedzę (= mowa użytkowa).¹¹

W dyskusji o zróżnicowaniu pojęcia rodzaju tekstu naukowcy wysuwają w dalszym ciągu nowe propozycje zróżnicowanych klasyfikacji. I tak Heinemann/Heinemann (2002) podejmują problem niewystarczalności rozpowszechnionej w lingwistyce tekstu i opartej na teorii znaku dwoistości związku: rodzaj tekstu/type i egzemplarz tekstu/token. Ich zdaniem konieczne jest zastosowanie co najmniej trzystopniowej hierarchii, której szczyt stanowi kategoria typów tekstu z podporządkowanymi jej kategoriami: wielkie klasy rodzajów tekstu/klasy rodzajów tekstu (Heinemann 2002:143). Kolejnymi kategoriami tej klasyfikacji są rodzaje tekstu i warianty rodzajów tekstu (por. również Heinemann 2002:515 - „Bazowy rodzaj tekstu” [niem. „Basistextsorte”]), np.:

Typ tekstu:	tekst informacyjny
Klasa rodzaju tekstu 1:	tekst pisany
Klasa rodzaju tekstu 2:	tekst prasowy
Rodzaj tekstu:	prognoza pogody
Wariant rodzaju tekstu:	prognoza pogody dla podróżujących

Według autorów schematu tego nie należy traktować jako ostateczny (por. tamże 143). Możliwa jest swoboda jego stosowania. W odniesieniu do zbioru tekstów należących do szerokiego obszaru działania, jak np. teksty prasowe, instrukcje itd., potrzebna będzie prawdopodobnie głębsza hierarchizacja. Jako dezyderat jawi się tu dalsza praca nad konkretnymi korpusami tekstów.

Do najaktualniejszych zagadnień badawczych w odniesieniu do rodzajów tekstu należy dyskusja o ich kulturowym charakterze i interkulturowych różnicach form, która doprowadziła do rozszerzenia kryteriów tekstualności o cechę kulturowości (por. Fix/Habscheidt/Klein 2001) i

¹¹ Tutaj można ponownie na innej płaszczyźnie nawiązać do Isenberga (1984)

poskutkowała rozwojem tekstologii kontrastywnej (Adamzik 2001). Rodzaje tekstów jako rutyny, wytworzone przez członków pewnej wspólnoty kulturowej, aby móc w tej wspólnocie żyć i działać, i aby móc jej sprostać w wymiarze praktycznym i refleksyjnym, uczestniczą w konstytuowaniu kultury, są przez nią kształtowane, mają więc zasadniczo status kulturowy. Tak więc już nie wychodzi się w badaniach od rodzajów tekstów jako takich, co było wcześniej powszechną praktyką, ale przyjmuje się ich specyfikę kulturową (por. wyżej tekstualność). Ich wzorzec tekstowy stanowią mianowicie punkty styczne między różnymi rodzajami wiedzy relewantnymi dla działania językowo-komunikacyjnego, do których poza wiedzą ogólną, wiedzą o normach, i wiedzą językową należy również wiedza kulturowa. Ta ostatnia obejmuje między innymi: wiedzę o historii rodzajów tekstu i ich kulturowo utrwalonych formach (funkcja i forma listu¹² w ciągu wieków), o prestiżu kulturalnym (np. większym uznaniem cieszą się tradycyjnie teksty literackie niż teksty codziennego użytku), o randze przypisywanej danemu medium (język pisany ma wyższą rangę niż język mówiony). Wiedza ta obejmuje ponadto funkcję społeczną charakterystyczną dla danego rodzaju tekstu wraz ze wzorcem. Chodzi o to, że rodzaje tekstów umożliwiają za każdym razem swoiste rozwiązywanie problemów codziennej rzeczywistości. Ten obszar cieszy się największym zainteresowaniem badawczym w międzynarodowych badaniach tekstologicznych. Podczas gdy rozwój tego kierunku lingwistyki tekstu zapoczątkowały analizy wybranych mniej lub bardziej przypadkowo pojedynczych rodzajów tekstu w równie przypadkowym kulturowym kontekście porównawczym - co niezwykle utrudnia przegląd stanu badań i odniesienie do siebie ich wyników (por. Adamzik 2001: 16) - koncepcja tekstologii kontrastywnej (por. np. Eckkrammer/Hödl/Pöckl 1999; Adamzik 2001) wyznaczyła zupełnie inne kryteria. Należy wziąć pod uwagę najnowsze wyniki badań lingwistyki tekstu, na przykład z zakresu intertekstualności i wychodzące poza ten zakres, na przykład wyniki badań lingwistyki tekstu, a potem badać teksty – również w aspekcie interkulturowym - w relacjach wychodzących poza relacje pojedynczego egzemplarza tekstu, w całej sieci rodzajów tekstów powiązanych funkcjonalnie i/lub tematycznie, np. abstrakt - manuskrypt referatu - dyskusja - opublikowana wersja referatu (por. Adamzik 2001: 30), lub jako fragmenty sieci rodzajów tekstów, typowe dla poszczególnych obszarów komunikacyjnych, albo jako dyskursy rozumiane jako zintegrowany tematycznie zbiór tekstów (por. tamże 43). Wszystko to ściśle łączy się z zagadnieniami, które bada lingwistyka tekstu fachowego. O tych związkach, jak i o związkach z innymi dyscyplinami (patrz wyżej) mowa będzie w drugiej części artykułu. W niniejszej publikacji relacje te uwzględniono na tyle, na ile było to konieczne dla rozważenia kategorii „tekst” i „rodzaj tekstu”.

¹² Niemożliwe jest przedstawienie na tym forum koniecznego zróżnicowania formy komunikacyjnej jaką jest list (por. Brinker 2005:147 n.).

Podstawowa literatura przedmiotu i literatura wprowadzająca

- Adamzik, Kirsten (2004): Textlinguistik. Eine einführende Darstellung. Tübingen (Germanistische Arbeitshefte, 40).
- de Beaugrande, Robert-Alain/Dressler, Wolfgang (1981): Einführung in die Textlinguistik. Tübingen.
- Bracic, Stojan/Fix, Ulla/Greule, Albrecht (2007): Textgrammatik - Textsemantik - Textstilistik. Ljubljana.
- Brinker, Klaus (2005): Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. Berlin.
- Brinker, Klaus i.in. (red.) (2000): Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Berlin/New York.
- van Dijk, Teun A. (1980): Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung. München.
- Eckkammer, Eva Martha i. in. (red.) (1999): Kontrastive Textologie. Wien.
- Eroms, Hans-Werner (2008): Stil und Stilistik. Eine Einführung. Berlin.
- Fix, Ulla/Poethe, Hannelore/Yos, Gabriele (2003): Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger. Ein Lehr- und Arbeitsbuch. 3., durchges. Aufl. Frankfurt a. M. i.in.
- Fix, Ulla/Gardt, Andreas/Knape, Joachim (red.) (2008): Rhetorik und Stilistik. Ein internationales Handbuch zur historischen und systematischen Forschung. 1. Halbband. Berlin/New York.
- Gansel, Christina/Jürgens, Frank (2002): Textlinguistik und Textgrammatik. Eine Einführung. Wiesbaden.
- Hausendorf, Heiko/Kesselheim, Wolfgang (2008): Textlinguistik fürs Examen. Göttingen.
- Heinemann, Wolfgang/ Viehweger, Dieter (1991): Textlinguistik. Eine Einführung. Tübingen.
- Heinemann, Margot/Heinemann, Wolfgang (2002): Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text - Diskurs. Tübingen.
- Holthuis, Susanne (1993): Intertextualität. Aspekte einer rezeptionsorientierten Konzeption. Tübingen.
- Janich, Nina(2008): Textlinguistik. 15 Einführungen. Tübingen.
- Kalverkämper, Hartwig (1981): Orientierung zur Textlinguistik. Tübingen.
- Sandig, Barbara (2006): Textstilistik des Deutschen. 2., völlig neu bearb. und erw. Aufl. Berlin/New York.
- Titscher, Stefan u.a. (1998): Methoden der Textanalyse. Leitfaden und Überblick. Wiesbaden.
- Warnke, Ingo H./ Spitzmüller, Jürgen (red.) (2008): Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene. Berlin/New York.

Weinrich, Harald (2005): Textgrammatik des Deutschen. 3., revid. Aufl. Hildesheim i.in.

Literatura specjalna

Adamzik, Kirsten (1995): Textsorten - Texttypologie. Eine kommentierte Bibliographie. Münster.

Adamzik, Kirsten (2001): Kontrastive Textologie. Tübingen.

Adamzik Kirsten (2008; w druku): Was heißt „Herstellung von Textualität“? Zu einigen in der Textlinguistik „externen“ Aspekten. W: ZGL 3 (Zwischen Linguistik und Literaturwissenschaft, Textualität revisited).

Antos, Gerd (1989): Textproduktion. Ein einführender Überblick. W: G. Antos/ H.P. Krings (red.), Textproduktion. Ein interdisziplinärer Forschungsüberblick. Tübingen, 5-57.

Feilke, Helmuth (1994): Common-sense-Kompetenz. Überlegungen zu einer Theorie „sympathischen“ und „natürlichen“ Verstehens. Frankfurt a.M.

Feilke, Helmuth (2002): Die pragmatische Wende in der Textlinguistik. W: K. Brinker u.a. (red.), 64-82.

Fix, Ulla (1996): Gestalt und Gestalten. Von der Notwendigkeit der Gestaltkategorie für eine das Ästhetische berücksichtigende pragmatische Stilistik. W: ZfG 2, 308-323.

Fix, Ulla (2000): Aspekte für Intertextualität. W: K. Brinker u.a. (red.), 449-457.

Fix, Ulla (2008a): Texte und Textsorten - sprachliche, kommunikative und kulturelle Phänomene. Berlin.

Fix, Ulla (2008b; w druku) Nichtsprachliches als Textfaktor. Medialität. Materialität. Lokalität. W: ZGL 3 (Zwischen Linguistik und Literaturwissenschaft, Textualität revisited.)

Fix, Ulla (2008 c; w druku.): Zitier-, Reproduzier- und Mustertextsorten. W: A. Linke/ H. Feilke (red.) 00-00.

Fix, Ulla i in. (red.) (2001): Zur Kulturspezifität von Textsorten. Tübingen.

Fix, Ulla i in. (red.) (2002): Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage. Frankfurt a.M. i in. (Forum Angewandte Linguistik, 40).

Galtung, Johan (1985): Struktur, Kultur und intellektueller Stil. Ein vergleichender Essay über sachsosnische, teutonische, gallische und nipponische Wissenschaft. W: A. Wierlacher (red.) Das Fremde und das Eigene. Prolegomena zu einer interkulturellen Germanistik. München, 151-196.

Große, Ernst Ulrich (1974): Texttypen. Linguistik gegenwärtiger Kommunikationsakte. Theorie und Deskription. Stuttgart.

Heinemann, Wolfgang (2000): Textsorte-Textmuster-Texttyp. W: K. Brinker i in. (red.), 507-523

Helbig, Gerhard (2007): Gibt es eine „performative Wende“ in der Linguistik? Anspruch, Möglichkeiten und Grenzen. W: DaF 1, 6-10.

Holly, Werner i in. (red.) (2004): Sprache und Bild. I; II. W: Mittelungen des Deutschen

Grmanistenverbandes 1; 2.

Isenberg, Horst (1984) Texttypen als Interaktionstypen. W: ZfG3, 261-270.

Klemm, Michael (2002): Jedem seien Textbegriff? Textdefinitionen im Vergleich. W: U. Fix i in. (red.), 17-29.

Linke, Angelika i in. (red.) (2003): Sprache und mehr. Ansichten einer Linguistik der sprachlichen Praxis. Tübingen.

Linke, Angelika/ Feilke, Helmuth (red.) (2008; w druku): Oberfläche und Perfomanz.

Untersuchungen zur Sprache als dynamische Gestalt. Tübingen.

Püschel, Ulrich (1987): GESTALTEN als zentrales Stilmuster. W:Forum Angewandte Linguistik 13, 143 – 145.

Stöckl, Hartmut (2004): Typographie: Gewand und Körper des Textes. Linguistische Überlegungen zu typographischer Gestaltung. W: ZfAL 41, 5 – 48.

Warnke, Ingo H. (2002): Adieu Text - bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs. W: U.Fix i in. (red.), 125 -141.

Warnke, Ingo H./ Gerhard, Ulrike (2006): Texturen suburbaner Räume im 21. Jahrhundert.

Linguistische und stadtgeographische Perspektiven auf den nordamerikanischen

Neotraditionalismus. W: B. Bock/ B. Dumont (red.): Beiträge zum interdisziplinären Kolloquium Stadt und Text. Leipzig, 13- 35.

Thumaczenie: Ewa Napora, Maria Rusin.

Opieka merytorczna: Marta Smykała